

महिला तथा बालिकाविरुद्ध भएका हिंसासम्बन्धी घटनाको अध्ययन प्रतिवेदन
(जनवरी १ देखि डिसेम्बर ३१, २०१९)

१ सय १० औं अन्तर्राष्ट्रिय श्रमिक महिला दिवसको अवसरमा नेपालमा यो वर्ष 'समानताको पुस्ता: अन्त्य गरौं हिंसा, विभेद र असमानता' भन्ने मूल नाराका साथ अन्तर्राष्ट्रिय महिला दिवस मनाइदै छ। महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धिलगायत संयुक्त राष्ट्रसङ्घका विभिन्न महासन्धिहरूको पक्षराष्ट्र भएको नेपालमा महिलाहरूको अवस्था विगतका वर्षहरूमा भन्दा सकारात्मक हुँदै आएको भएपनि सन्तोषजनक मान्न सकिने अवस्थामा अबै पुगेको छैन। महिलासँग सम्बन्धित कानुनी प्रावधान एवम् राजनीतिक सहभागिताको अवस्थामा केही सुधार भएको छ। यति हुँदाहुँदै पनि नेपालका महिला विभिन्न खाले संरचनात्मक एवम् लैङ्गिक हिंसाबाट जसरी आक्रान्त हुँदै आएका छन् त्यो भने भयावह नै छ। मानव अधिकार अनुगमन र मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनाहरूको अनुगमन गर्दै आएको अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक)ले सन् २०१९ मा महिला तथा बालिकाविरुद्ध भएका हिंसात्मक घटनाहरूमा वृद्धि भएको जनाएको छ। यो अध्ययन प्रतिवेदन मुलुकका सबै जिल्लाबाट प्राप्त घटनाहरूलाई इन्सेकले अभिलेखित गरेको तथ्यतथ्याङ्कहरूको आधारमा तयार पारिएको हो। प्रहरी वा अन्य निकायमा मिलापत्र भएका वा कानुनी उपचार प्राप्त भई टुङ्गिएका घटनाहरू भने यहाँ प्रस्तुत तथ्याङ्कमा समावेश गरिएको छैन।

नेपाली समाजमा भएको सामाजिक, आर्थिक तथा राजनीतिक परिवर्तन, मानिसमा वृद्धि भएको चेतनास्तर, साक्षरतामा भएको वृद्धि, कानुनी तथा प्रशासनिक संयन्त्रमा गरिएको सुधारका प्रयासले जनमानसमा महिलाप्रतिको दृष्टिकोणमा आएको परिवर्तन, समाज तथा घरभित्र गरिने व्यवहार र कानुनी संयन्त्रमा गरिएको सुधारले महिला हिंसाका घटना प्रकाशमा ल्याउन मद्दत पुगेको छ। यद्यपि निरन्तर रूपमा सार्वजनिक भइरहेका महिला हिंसा र ज्यादतीका घटनालाई अध्ययन गर्ने हो भने कानुनी र संरचनागत सुधारको आवश्यकतालाई भने नकार्न सकिँदैन। सामाजिक संरचना र बनोटले महिलामा पारेको असरलाई भने कानुनी तवरबाट मात्रै समाधान गर्न सकिँदैन भन्ने विभिन्न घटना र तथ्य तथ्याङ्कले देखाएको छ। इन्सेकले महिलाको मानव अधिकारको अवस्थाको अनुगमन गर्ने क्रममा केही उल्लङ्घनका घटनामा अत्यन्त कम पीडित सङ्ख्या उल्लेख भएका छन्। जस्तै असमान ज्याला, पारम्परिक विभेद, सुरक्षित यौन तथा प्रजनन अधिकारका पीडितको अभिलेखन कमै मात्र हुने गरेको छ। अथवा त्यस्ता घटनालाई तथ्याङ्कमा उतार्न कठिन नै छ। कतिपय अवस्थामा पीडितले नै घटना बाहिर ल्याउन नचाहने कारण पनि यस्ता पीडित तथ्याङ्कमा पर्न नसकेका हुन्।

अन्यपक्षबाट पीडित महिला सङ्ख्या		
घटनाको प्रकार	२०१८	२०१९
बेचबिखन तथा ओसारपसार प्रयास	८०	६९
कथित बोक्सीको आरोप	६३	४२
बलात्कार	४६५	५३०
बलात्कार प्रयास	१५५	१४३
बहुविवाह	३३६	३८३
बेचबिखन तथा ओसारपसार	८	५१
घरेलु हिंसा	१६३२	२०६९
यौन दुर्व्यवहार	७९	६३
गर्भपतन	६	
जम्मा	३८२४	३३६०

परिवारजनबाट हत्या, प्रहरीद्वारा उजुरी अस्वीकार

धनुषाको क्षिरेश्वरनाथ नपा-५ सखुवाबजारकी २० वर्षीया ज्योति नायकलाई २०७६ मङ्सिर २५ गते बिहान २६ वर्षीय पति नवीनकिशोर नायकले घाँटी थिचेर हत्या गरेको भन्दै मृतकका बुबा सुरेन्द्र नायकले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, धनुषामा २०७६ मङ्सिर २६ गते दिएको उजुरी प्रहरीले दर्ता नगरेको पीडितले बताए। क्षिरेश्वरनाथ नपा-५ का नवीनकिशोर र ज्योतिको २०७५ फागुन १९ गते भएको विवाहमा १० लाख रुपियाँ नगद, साँढे नौ तोला सुन, फर्निचरलगायत १७ लाख रुपियाँ बराबरको दाइजो दिइएको बुबा सुरेन्द्र नायकले बताए। तर फ्रिज लगायतका सामान मार्गै ज्योतिलाई उनको परिवारले शारीरिक तथा मानसिक यातना दिँदै आएको थियो। शवको पोस्टमार्टम जनकपुरस्थित प्रादेशिक अस्पतालमा २०७६ मङ्सिर २७ गते भयो। पीडितपक्षले जिल्ला प्रहरी कार्यालय धनुषामा दिएको उजुरी प्रहरीले दर्ता नगरेको र इलाका प्रहरी कार्यालय, महेन्द्रनगरले पनि २०७६ मङ्सिर २७ गते साँझसम्म समेत उजुरी नलिएको पीडित पक्षको आरोप छ।

सन् २०१९ मा विगतका वर्षहरूभन्दा महिलामाथि हुने हिंसाका घटनामा प्रवृत्तिगत कमी आएन। घटनाको सङ्ख्यामा तलवितल भएपनि घटनाको प्रवृत्तिमा तात्त्विक भिन्नता पाइएन। यो वर्ष महिला माथि भएका हिंसाका घटनामा ३ हजार ३ सय ६४ जना पीडित भएका अभिलेख गरियो। यो वर्ष प्रसूति सेवाबाट वञ्चित चार जना महिलाको मृत्यु भएको घटनासहित अन्यपक्षबाट भएका घटनामा ३ हजार ३ सय ६० जना पीडित भएका अभिलेख गरिएको हो। गत वर्ष २ हजार ८ सय २४ जना पीडित भएका अभिलेख थियो। यस वर्ष बेचबिखन तथा ओसारपसार प्रयासका घटनामा ६९ जना, घरेलु हिंसाका घटनामा २ हजार ७९ जना, कथित बोक्सीको आरोपमा ४२ जना, बलात्कारका घटनामा ५ सय ३० जना, बलात्कार प्रयासका घटनामा १ सय ४३ जना, यौन दुर्व्यवहारका घटनामा ६३ जना र बेचबिखन तथा ओसारपसार घटनामा ५१ जना महिला पीडित भएको अभिलेख भयो। परिवारजनका सदस्यबाट १ सय २९ जना महिलाको हत्या भयो। गत वर्ष यो सङ्ख्या १ सय २०

दाइजो नपाएको भन्दै हत्या

रौतहटको राजदेवी नपा-५ की २४ वर्षीया निशा उपाध्यायलाई २५ वर्षीय पति विवेक तिवारी, ५५ वर्षीय ससुरा वीरेन्द्र तिवारी, ३० वर्षीय जेठाजु चन्दन तिवारी र २८ वर्षीया भाउजु सोनी तिवारीले ०७६ वैशाख १४ गते हत्या गरी भुण्ड्याएको माइतीपक्षले आरोप लगायो। जातीय परम्परा अनुसार दुईवर्ष अघि विवाह भएकोमा पीडित महिलाको विवाहमा पलङ्ग नदिएको भनी परिवारका सदस्यहरूले लगातार शारीरिक तथा मानसिक यातना दिँदै आएकोमा वैशाख १४ गते परिवारका सदस्य मिलेर कुटपिट गरी हत्या गरेको र आत्महत्या देखाउनका लागि कोठाको सिलड पड्खामा भुण्ड्याएको पीडित महिलाको बाबु रामबाबु उपाध्यायले बताए। पीडितको जिल्ला अस्पताल, गौरमा वैशाख १५ गते पोष्टमार्टम गरी सोही दिन दाहसंस्कार समेत भयो। किटानी उजुरी दर्ता गराउन जाँदा प्रहरीले दर्ता गर्न नमानेको उपाध्यायले बताए। जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रौतहटका एसपी भुपेन्द्र खत्रीले पोष्टमार्टम रिपोर्टमा हत्या भएको कुनै सबुत फेला नपरेकाले उजुरी दर्ता नगरिएको बताए।

थियो । भनेजति दाइजो नल्याएको आरोपमा १३ जना महिलाको हत्या भयो भने सोही कारणले ३ सय जना महिला हिंसामा परेको अभिलेख भयो ।^१

यस वर्ष बाल अधिकार उल्लङ्घनका घटनामा १ हजार ४ सय ४७ जना पीडित भएको अभिलेख भयो । उमेर नपुगी विवाह हुने प्रचलन अझै पनि कायम छ । धेरै जसो बालविवाहका घटना प्रहरीसम्म आइपुग्दैन । प्रहरीसम्म आएका घटनामा प्रहरीले कानुनी कारवाहीको प्रकृया अगाडि बढाएको पाइयो । विद्यालयमा दिइने शारीरिक दण्डका घटना अभिलेख भएकोमा सबैजसो घटना मिलापत्रमा टुङ्गिए । बालिकामाथि हुने गरेका यौन हिंसाका घटनामा वृद्धि भयो । सन् २०१८ मा ८ सय १८ जना बालिका बलात्कारका घटनामा, बलात्कार प्रयासका घटनामा २ सय २६ जना पीडित भएकामा सन् २०१९ मा बलात्कारका घटनामा ८ सय ८४ र यौन दुर्व्यवहारका घटनामा ३ सय ६५ जना बालिका पीडित भए । विद्यालयमा दिइने शारीरिक सजायका घटनामा १९, बेचबिखन तथा ओसारपसारका घटनामा ५४ र बालविवाहका घटनामा ३६ जना बालिका पीडित भएको अभिलेख भयो ।^१ विद्यालयमा दिइने शारीरिक दण्डका सबैजसो घटना मिलापत्रमा टुङ्गिए ।

निष्कर्ष

महिला विरुद्ध हुने हिंसाका घटनालाई गम्भीर प्रकारको अपराधको रूपमा स्वीकार गरिएको भए पनि महिला र पुरुषबीच रहेको असमान शक्ति सन्तुलन, महिलाको आर्थिक परनिर्भरता र कानूनको कमजोर कार्यान्वयन अवस्था रहिरहेसम्म यस किसिमको अपराधमा कमी आउँदैन । सबै सरोकारवालाहरूको संयुक्त प्रयास र कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सके महिलाविरुद्ध हुने यस किसिमका हिंसाका घटनालाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । गरिबी, अशिक्षा र आर्थिक परनिर्भरतालाई घटाउन सके पनि महिलामाथि हुने हिंसाका घटनामा कमी ल्याउन सहायकसिद्ध हुनेमा दुई मत छैन । बलात्कार पीडित महिलालाई मनोसामाजिक परामर्शका साथै आवश्यकताअनुसार परिवार र समाजमा घुलमिल हुने वातावरण तयार गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

महिलाहरू घरेलु हिंसाबाट प्रताडित भए पनि मेलमिलापको प्रावधानले गम्भीर घटनामा पनि ध्यान दिइने गरिएको छैन । घरायसी काम गर्दागर्दै, जङ्गलमा घाँस दाउरा लिन गएको बेलामा र घरमा एकलै भएको मौका छोपेर अधिकांश बलात्कारजन्य अपराधहरू हुने गरेका छन् । स्थानीय स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीलाई विशेष प्रकारको तालिम प्रदान गरी बलात्कारका घटनाको परीक्षण वैज्ञानिक तरिकाले गर्न सक्षम बनाउनु अहिलेको टङ्कारो आवश्यकता हो । महिलाको स्वास्थ्य र त्यसको संवेदनशीलताप्रति राज्यको पहुँच र विस्तार गर्नुपर्ने अर्को महत्वपूर्ण विषय हो । राज्य एकलैले महिलामाथि हुने हिंसाका घटना र त्यसबाट सिर्जित हुने समस्याको समाधान गर्न कठिन छ । गैरसरकारी संस्था र राज्यका निकायका यति धेरै प्रतिबद्धताका बावजूद पीडितको सङ्ख्या बढ्दै जानु गम्भीर सरोकारको विषय हो । हुन त यस बीचमा अपराधविरुद्ध उजुरी गर्ने चेतनामा पनि वृद्धि भएको छ । तर पनि स्थानीय प्रहरीमा पीडितलाई मेलमिलाप गर्न दबाव दिने र समाजमा पनि उल्टै पीडितलाई घटना ढाकछोप गर्न लगाउने प्रवृत्ति कायम रहेको हाम्रो अनुगमनमा पाइएको छ । यस्ता घटनालाई निरूत्साहन गर्नु अर्को प्रमुख विषय बनेको छ ।

सुझावहरू

- कानून कार्यान्वयनका सवालमा पीडितकेन्द्रीत र महिलामैत्री वातावरणको निर्माण गर्नुपर्ने ।
- भएका कानूनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु/गराउनु पर्ने ।
- छिटो न्यायका लागि अदालती कारवाही द्रुत गतिमा हुने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- घरेलु हिंसाका प्रकृतिअनुरूप सजायको कानुनी प्रावधान तर्जुमा गर्नुपर्ने ।
- बलात्कार, बलात्कार प्रयास, यौन दुर्व्यवहारका घटनाका उजुरीको हदम्याद बढाउनुपर्ने । यस्ता अपराधलाई गाउँस्तरमा मिलाउने सरकारका राष्ट्रसेवकलगायत अन्यलाई कानुनी कारवाहीको प्रावधान राखी कानून तर्जुमा गर्नु पर्ने ।
- कथित बोक्सीका आरोपमा गरिएका प्रताडना र दुर्व्यवहारबाट भएको मानसिक, सामाजिक, पारिवारिक पीडाबोधको कुनै हर्जना हुन सक्दैन । पीडकबाट प्राप्त जरिवाना हानिपूरण स्वरूप पीडितलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- बहुविवाह पीडित महिलालाई सहज कानुनी सेवा र आर्थिक आत्मनिर्भरताका लागि सहयोग गर्नु पर्ने ।
- हिंसा पीडित महिलालाई संरक्षण गर्न ल्याइएको संरक्षण गृहलाई ७७ ओटै जिल्लामा व्यवस्थित गर्नुपर्ने । साथै यस्ता महिलालाई स्वआर्जन, आयआर्जन तथा रोजगारका लागि राज्यले नीति निर्माण गर्नु पर्ने ।
- अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिसम्बन्धी प्रतिबद्धताको लागि राष्ट्रिय कानूनहरूमा सोहीअनुरूपको परिमार्जन गर्नु पर्ने ।
- लिङ्गका आधारमा हुने हिंसाका घटनाको उजागर गर्न नागरिक समाज, सञ्चार माध्यमलगायत सरोकारवालाहरू सक्रिय हुनु पर्ने ।

२०७६ फागुन २५ गते

मानव अधिकार र सामाजिक न्यायका निम्ति

अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक)

नागार्जुन नपा-१०, स्यूचाटार, पत्र मञ्जुषा: २७२६, काठमाडौं

फोन: ५२१८७७०, फ्याक्स: ५२१८२५१

ईमेल: insec@insec.org.np, inseconline@insec.org.np

वेबसाइट: www.insec.org.np, www.inseconline.org

¹ http://inseconline.org.np/wp-content/uploads/2020/YB2020/Annex_2_Statistics_of_HRV_YB2020.pdf

² http://inseconline.org.np/wp-content/uploads/2020/YB2020/Annex_2_Statistics_of_HRV_YB2020.pdf